

PERES IMRE

Apollós, az alexandriai misszionárius

ANNOTÁCIÓ

A korai apostoli misszióban hirtelen felbukkan Apollós misszionárius, aki Alexandriából származott, és az ottani katechetikai iskolához tartozhatott. A kis-ázsiai és görögországi gyülekezetek életében egyformán jelentett segítséget és gondot is. Főleg a Pál apostol missziójában való felbukkanása eredményezett bizonyos konfliktusokat. A jelen tanulmány feltárja, hogy milyen missziói központ létezett Alexandriában, hogyan kerül Apollós misszionáriusként a páli gyülekezetekbe, milyen teológiával rendelkezett Apollós és mennyire tudták egymást az apostoli misszionáriusok elfogadni. Hasonlóképpen arról is esik szó, hogy milyen feszültségek keletkeztek közöttük, ill. hogyan tudták a nehézségeket áthidalni, és az Úrért mégis együtt szolgálni.

Kulcsszavak: Apollós, Pál apostol, Alexandria, Efézus, Korinthus, apostoli misszió, rivalizálás

ANNOTATION

APOLLÓS, THE ALEXANDRIAN MISSIONARY. In the early apostolic mission, a missionary called Apollos appeared suddenly, who came from Alexandria and might have belonged to the local catechetical school. For the life of the churches of Asia and Greece he meant both help and problems. Especially his appearance in Paul's mission resulted in some conflicts. The present study reveals what kind of mission center existed in Alexandria, how Apollos got to Paul's churches as a missionary, what was his theology like and to what extent the apostolic missionaries were able to accept each other. Similarly, it is also discussed what tensions arose between them and how they managed to overcome the difficulties and serve God together after all.

Keywords: Apollos, Paul the Apostle, Alexandria, Ephesus, Corinth, apostolic mission, rivalry

Az Újszövetségben számtalan kiváló személyiséget találunk az apostoli egyházban, akik eredményesen végeztek az evangélium hirdetését mind a zsidók, mind a pogányok között. Ezek egyike volt Apollós (Ἀπολλῶς), a zsidó származású alexandriai misszionárius is, akinek története elárulja, hogy az apostoli misszió nemcsak csoportosan vagy bizonyos előre megtervezett és jóváhagyott missziói séma szerint történt, hanem hogy helyenként, itt-ott önállóan is realizálódott, esetleg a misszionáriusok bizonyos szolgálatban egyesülhettek, munkájukat koordinálhatták, esetleg keresztezték, sőt egymás között rivalizálhattak is. Mivel a missziói központok teológiai álláspontjai és ebből kifolyólag a misszionáriusok indítékai egyes részletkérdésekben eltérhettek egymástól, előfordulhatott, hogy a misszionáriusok a gyakorlatban nézeteltérésekkel is küszködtek, amelyeket mégiscsak békés úton kellett rendezniük. Mindezt jól jellemzi Apollós szolgálatának története is, amely jól tükrözi a missziói állapotokat az apostoli egyház ilyen irányú törekvéseiben.

1. Apollós származása

Bár Apollósról az Újszövetségben nem sok utalás található, mégis aránylag jól lehet jellemezni a személyét és szolgálatát, amelyet az apostoli misszióban végzett. Lukács tanúsága szerint (ApCsel 18,24–26) tudhatjuk, hogy Apollós zsidó származású volt, és Alexandriában született. Görög neve elárulja, hogy aránylag erősen hellenizált családból származott, sok más zsidó családhoz hasonlóan Alexandriából, ahol nagy zsidó kolónia létezett.¹ Feltételezzük, hogy a zsidó vallás hátterén kívül, amely erősen az Ószövetség tanulmányozására koncentrált, görög képzést is kellett abszolválnia, vagyis jól ismerhette a görög vallást,² és jártas lehetett az akkori általánosan használt nyelvek ismeretében is.³ Amennyire lehetséges más alexandriai szerzőktől bizonyos közelebbi információkat kideríteni Apollósról, teológiájáról, valószínűsíthetjük, hogy Apollós a szintén zsidó származású alexandriai Philón⁴ filozófus iskolájában tanulhatott.⁵ Tudvalevő, hogy Alexandriában kiváló filozófiai iskola működött, amely később teológiai-katechetikai iskolává alakult át, és sok jelentős keresztyén teológus is növendéke vagy tanára volt, mint például Órigenész. Talán Apollós is rétornak vagy filozófusnak készült. Lukács azt írja róla, hogy „ékesen szóló és az Írásokban jártas ember volt” (ApCsel 18,24). Mivel kiváló tudásra tett szert, az Ószövetség tanulmányozásából pontosan tudta megragadni a zsidó hit alapjait, amely abban az időben főleg a messiás várására és korszakára irányult. Valószínűleg még Alexandriában,⁶ vagy útjai során, amikor Jeruzsálembé zárandokolt, találkozhatott Jézus Krisztus evangéliumával, megkeresztelkedett és keresztyén hitre tért.⁷ Pontosán nem tudjuk, hogy ki volt az az ember, aki elvezette őt az Úr útjának ismeretére (ApCsel 18,24), ahogy akkor Jézus tanításáról, vagyis az evangéliumról gondolkodtak. A teológusok között erős a feltételezés, hogy Apollós Jézusról szerzett ismeretei az első ún. protoevangéliumból származhattak,⁸ amely 40/45 tájkán már létezett, és amely alapul szolgálhatott számára Jézus

1 Apollós Alexandriája tipikus ókori „keverékváros” volt, ahol három erős kultúra és vallási tradíció keveréke vegyült: az egyiptomi bölcsesség, a görög filozófia és a zsidó vallásosság; HEILIGENTHAL–VON DOBBELER: Menschen um Jesus, 165.

2 Hasonlóképpen tudhatunk arról is, hogy Alexandriai Kelemen kiváló rétor és filozófus volt, aki a görög misztériumok titkaiba is beavatotta magát. Egyiptomban ez nemcsak lehetőség volt, hanem különös vallási méltóság is, ami az akkori társadalomban komoly jelentőséggel bírt.

3 Alexandriai zsidóként ismernie kellett néhány korabeli nyelvet (mint ahogy ezt Pál apostol esetében is látjuk) – éspedig nemcsak a tanulmányok miatt, hanem azért is, mivel az alexandriai társadalom eléggé kevert és vallásilag is erősen szinkretista volt. Ez a közeg az ott élő emberektől már önmagában is többnyelvűséget követelt.

4 SCHILLE: Die Apostelgeschichte des Lukas, 374.

5 Vö. HEILIGENTHAL–VON DOBBELER: Menschen um Jesus, 166. BEATRICE: Apollon of Alexandria and the Origins of Jewish-Christian Baptist Encratism, 1236.

6 Nem lehet kizárni, hogy Apollós az evangélium üzenetével Alexandriában István követőinél találkozott, akik halála után visszatértek Alexandriába, és ott alkottak aránylag önálló protokeresztyén teológiát; HAENCHEN: Die Apostelgeschichte, 485. Néhány teológus azon a nézeten van, bizonyos tradícióra támaszkodva, hogy az evangélium Márk evangélistának köszönhetően került Alexandriába, aki azelőtt ott működött és ott létesített keresztyén közösséget is. Történelmileg ezt azonban megbízhatóan alátámasztani nem lehet. Vö. BARNARD: St. Mark and Alexandria, 145–150.

7 SCHWEIZER: Die Bekehrung des Apollon, Apg 18,24–26, 247–254 = in SCHWEIZER: Beiträge zur Theologie des Neuen Testaments, 71–79.

8 Például az ún. Q vagy Proto-Márk forrásából.

személyiségének további megismeréséhez. Esetleg az evangéliumot olyan galileai tanítványok is hirdethették Apollónak, akik üldözés során kerültek Alexandriába, ahol bizonyos hagyomány szerint Márk evangélista is misszionáriusként működött.⁹ Mindenképpen az Apollóst misszionáló személynek valaki olyannak kellett lennie Jézus követőinek a köréből, aki őt meg is keresztelte, mint ahogy hasonló esetet ismerhetünk az etióp kincstáros megtéréséből, akinek megkeresztelésénél Fülöp tanítvány segédkezett (ApCsel 8,38). Apollós ismerete az apostoli teológiáról azonban nem volt teljes. Lehetséges, ahogy erre Ernst Haenchen is utal, hogy Apollós talán nem ismerte jól az entuziasztikusan orientált jeruzsálemi gyülekezet evangéliumát.¹⁰ Talán csak kezdetleges elbeszéléseket ismerhetett Jézus Krisztusról, amelyeket az ún. *galileai evangélium* tartalmazott,¹¹ amely először kezdetben Galileába, később pedig különös hatásnak köszönhetően Palesztina más részeire, sőt annak határán túl is eljutott, anélkül hogy ez a galileai és jeruzsálemi/júdeai irányzat koordinálódott volna.¹²

Ez a bizonyos galileai evangélium Jézus messiási voltára vonatkozott, az ő isteni származására, csodálatos működésére és az üdvre, amelyet a világnak szerzett. Nem kapcsolódott azonban a Jézus nevére való keresztséghez, hanem saját irányt alakított ki magának.¹³ Annak ellenére, hogy Apollós csak részint volt teológiailag „felszerelve”, aktívan bekapcsolódott az egyre jobban növekvő alexandriai keresztyén közösségbe, amely Jézus felhívásának értelmében (Mt 28,18–20) kezdte szervezni a missziót, így Apollós, a kiváló ékesszóló és az írásokban jártas férfi ebben a misszióban lelkesen részt vállalt. Walter Schmithals szerint, ha Lukács az ApCselben leírja Apollós történetét, talán azért is teszi ezt, mert számára jó képviselője volt annak az üdvtörténeti¹⁴ kontinuitásnak Izrael és az egyház között, amelyet hangsúlyozni akart, és aminek Lukács különös figyelmet szentel.

9 BARNARD: St. Mark and Alexandria, 145–150.

10 Az ApCsel 2 szerint joggal lehet feltételezni, hogy a jeruzsálemi gyülekezet a pünkösdi lélekkiáradás után, teológiailag és gyakorlatilag is aránylag entuziasztikusan orientálódott, amit az is alátámaszt, hogy a jeruzsálemi gyülekezetben igen nagy szimpátia élt a látnokok és próféták iránt (ApCsel 11,27–29 és 21,10). Ehhez a pneumatikus irányzatú keresztyénséghez kellett volna tartoznia Pál apostolnak is, aki egy ideig Jeruzsálemben élt, és különös kapcsolata volt ezzel a gyülekezettel. Ő is vallja magáról, hogy „pneumatikus”, jobban, mint bárki más (1Kor 14,18). Ezzel szemben az evangéliumi tradíciónak és keresztyénségnek ún. galileai irányzata racionálisabban magyarázta Jézus működését, és érdekes elemeket is tartalmazott az ismert keresztyén apologetikából és filozófiából.

11 HAENCHEN: Die Apostelgeschichte, 528.

12 Ez azt jelentené, hogy a keresztyénség már korai kezdeteiben az evangéliumnak több teológiai értelmezését és az egyházi körök/gyülekezetek szervezéséről alkotott elképzelését tartalmazta; LOHMEYER: Galiläa und Jerusalem, 75–78; SCHWEIZER: Beiträge zur Theologie des Neuen Testaments, 71.

13 Nem könnyű ezzel a véleménnyel azonosulni, azonban a Jeruzsálemben és főleg Alexandriában létrejött keresztyénség kezdeteinek pontos ismerete hiányában olyan fejlődést kényszerülünk keresni és feltételezni, amely talán ilyen formában alakulhatott. Az érvekről és ellenérvekről vö. SCHWEIZER: Beiträge zur Theologie des Neuen Testaments, 71–72.

14 SCHMITHALS: Die Apostelgeschichte des Lukas, 171–172.

2. „Hazai” missziói központok

Úgy tűnik, hogy az apostoli misszió legkezdetibb fázisában olyan keresztyén központok is bekapcsolódtak a misszióba, ahol összpontosítottabban lehetett megfogalmazni az evangéliumot, esetleg ahol erősebb volt a keresztyén hagyomány, vagy amely hely jobban állt a teológiai történések centrumában.¹⁵

1. Itt elsősorban Jeruzsálemre kell gondolnunk, bár a keresztyén teológia szempontjából ez a közösség eléggé rizikós volt.

2. Az egyik igen fontos keresztyén központ Antiókhia volt, amely jelentős katechetikai iskolát adott az egyháznak.

3. Hasonlóképpen tudunk az alexandriai katechetikai iskoláról. Ott szintén jelentős filozófiai centrum jött létre, ahol a kultúra és az intellektuális ismeretek tanulmányai kerültek előtérbe, nyilván az ott jól működő nagy könyvtárnak¹⁶ köszönhetően is.

4. Valószínűnek tűnik, ahogy Frederick F. Bruce mondja, hogy Pál apostol missziója során a pogányok számára a koncentráltabb keresztyén misszió centrumává Efézus vált.¹⁷

Feltételezhetjük, hogy valamikor az első század folyamán minden ilyen keresztyén missziói központ (mint pl. Jeruzsálem, Alexandria, Antiókhia stb.) – saját keresztyén üzenete és teológiája formálása után – felvállalta a misszió szolgálatát, amelyről Jézus is beszélt (Mk 16,15–18, ill. Mt 28,18–20),¹⁸ és környezetükbe misszionáriusokat küldtek ki, vagy esetleg távolabbi helyekre is indították őket. El kell fogadnunk azt a tényt is, hogy ez a missziói kezdeményezés anélkül is kezdett működni, hogy ezek a központok kölcsönösen tudtak volna egymásról, és hogy missziói tevékenységüket egyeztették volna egymással. Így történhetett, hogy néhány misszionárius – akik különböző missziói központokhoz és teológiai iskolákhoz tartoztak – keresztezte egymás útját, vagy akár átértelmezte egymás misszióját, amelyet más misszionárius indított el. Az ilyen esetekben az eredeti misszionárius természetesen tiltakozhatott az ilyen gyakorlat ellen, és joggal tartakozhatott attól, hogy eredeti munkájának gyümölcsét valaki más aratja le, vagy, hogy az általa „megtérített” gyülekezet más keresztyén centrumhoz fog tartozni vagy más teológiát fog vallani, például olyat, amely krisztológiailag még nem egészen érett, ahogy erre a veszélyre maga Pál apostol is utal, amikor mondja: „*az Isten-től nekem adott kegyelem szerint, mint bölcs építőmester alapot vettem, de más épít rá tovább. Vigyázzon azonban mindenki, hogyan épít rá.*” Olykor nem maradt más, mint hogy az ilyen misszionárius sajnálhassa, hogy követői elhagyták őt, és más teológiai iskolához csatlakoztak, még olyan áron is, hogy eddigi hitüket va-

¹⁵ Vö. pl. PERES: Zvestovanie evanjelia v rímskej ríši, 7–22.

¹⁶ Egyes adataink szerint az alexandriai könyvtárnak mintegy 900 000 könyve (ill. kötete, tekercse) lehetett. Ezért figyelemre méltó Roman Heiligenthal megjegyzése, hogy milyen fontos volt Athén a klasszikus görög ókor számára, olyan fontos volt Alexandria a hellenizmus számára: így tudott szellemi és kulturális központjává válni a keleti Mediterráneum számára (HEILIGENTHAL–VON DOBBELER: Menschen um Jesus, 166).

¹⁷ BRUCE: The Book of the Acts, 365.

¹⁸ GABRIŠ: Ježiš a misia (Jézus és a misszió), 129–168.

lamilyen módon átértelmezték, ahogy erről az apokaliptikus látnok is ír (Jel 2,4), amikor sajnálja, hogy követői Efézusban „*az első szeretetet elhagyták*”, azaz (megítélése szerint) kétes apostolhoz és teológiai iskolájához csatlakoztak (Jel 2,2). Jobb esetben, ha volt készség együttműködésre, a misszionáriusok megegyezhettek és egyetértettek abban, hogy az Úr egyik szolgája elkezdte, a másik pedig folytatta a missziói szolgálatot, ahogy erről tudomást szerezhetünk Pál apostol szavaiból, aki éppen az ilyen esetről írja: „*én ültettem, Apollós öntözte, de a növekedést az Isten adta*” (1Kor 3,6).

3. Apollós működése a keresztyén misszióban

Sajnálatosan bele kell törődnünk abba, hogy Alexandria és Apollós missziói tevékenységének kezdete minden részletében nem egészen világos. Azonban tudni lehet, hogy ebbe a szolgálatba aránylag önálló misszionáriusként lépett be,¹⁹ viszont alexandriai munkatársak nélkül. Először Palesztinába indul el, azután Szíriába, majd folytatja útját Kis-Ázsiába (Efézus), Európába (Korinthus), sőt valószínűleg Krétára is eljutott. Ebből látszik, hogy olyan tér(ség)ben működött, ahol Pál apostol is mozgott, és ahol szükségszerűen sok más apostollal és evangelizátorral találkozhatott. Tudjuk, hogy helyenként keresztezte útjukat, és hogy néha ez a tény feszültséget váltott ki az apostolok között.

Érdekes, hogy Lukács általában úgy nyilatkozik Apollósról, mint aki lelkesen buzgólkodik az Úrért, és aki felettebb ügyesen magyarázza az Ószövetségből²⁰ az olyan textusokat, amelyekkel igazolni lehetett Jézus messianizmusát (ApCsel 18,25).²¹ Ez azt jelentené, hogy jó elképzelése volt Jézus Krisztusról, főleg az ószövetségi próféciák alapján. Lukács megjegyzi, hogy Apollós „*hevesen cáfolta a zsidókat, és nyilvánosság előtt bizonyította az Írások alapján, hogy Jézus a Krisztus/Messias*” (ApCsel 18,28). Joggal lehet tehát feltételezni, hogy Apollós igazán buzgó és rendkívül képzett egyiptomi zsidókeresztyén lehetett. Amikor már kipróbáltta vált Alexandriában, az ottani keresztyén közösség további megtervezett missziói „körútra” küldhette őt ki.

Apollós missziói tevékenysége – főleg kezdetben – valószínűleg abból állt, hogy hasonló módon cselekedett, ahogy Pál apostol, vagy amit más apostoli misszionáriusoknál is láthatott: látogatta a zsinagógákat, és ott magyarázta az ószövetségi textusokat, amelyeket a Messiás-Jézusra vonatkoztatott.²² Így nyílt alkalma találkozni elsősorban olyan zsidókkal vagy prozelitákkal, istenfélő pogányokkal, akik zsidóságra konvertáltak, és a zsinagógákban találkoztak. Apollós teológiája, mond-

¹⁹ HAENCHEN: Die Apostelgeschichte, 486.

²⁰ Mivel Apollós az alexandriai diaszpórában nevelkedett és tanult, bizonyára nem a héber, hanem a görög nyelvű Ószövetséget (LXX) használta, amelynek magyarázatánál valószínűleg az erre a területre jellemző allegorikus magyarázati módszert alkalmazta.

²¹ Vö. Lk 24,27. WOOD: Apollos, 43.

²² Ez a missziói módszer tipikus volt a keresztyén misszió kezdetei számára, amely igazolni akarta Jézus messianizmusát az Ószövetségből vett arra vonatkozó szövegek alapján (vö. pl. ApCsel 2,36; 5,42; 9,22; 17,3). Vö. HEILIGENTHAL-VON DOBBELER: Menschen um Jesus, 168.

hatni, krisztológiailag helyes alapokon állt, főleg ami Jézus eljövételét, működését, az Isten országának közelségét illeti.²³ Azonban Lukács evangélista hirdetéséből kiderül, hogy Apollós még nem tudott a Szentlélekről, így tehát a keresztyén teológiát csak Jézus Krisztusról mint Messiásról szóló üzenetre építette. Ez volt teológiájának hiánya. Így történhetett, hogy kis-ázsiai vándorlása során eljutott Efézusba is, ahol további keresztyén teológusokkal és misszionáriusokkal találkozott, többek között Priscillával és Akvillával, akik felkarolták, otthonukba befogadták,²⁴ és teológiailag továbbképezték, hogy tökéletesebben ismerje meg a keresztyén teológiának akkor már ismert részleteit. Lukács közli, hogy „Isten útjára” (ὁδὸς τοῦ θεοῦ) tanították őt,²⁵ ami különös tanítást jelentett Jézus Krisztusról és arról az életfolytatásról, amely Jézus követelményeinek a velejárója.²⁶ Ebben pedig fontos szerepe volt a Szentlélekről szóló tanításnak. Ilyen szempontból mégis később az hírlík róla, hogy a keresztyén pneumatológiával szemben tartózkodó maradt. Amikor több ismeretet szerzett a keresztyén teológiáról, missziói tevékenységébe belefoglalta a keresztséget is, azonban csak János keresztségét alkalmazta, ami tulajdonképpen a megtérésre hívó és a megtérés készségét deklaráló keresztség volt. Ezt erősítik Pál apostol szavai is, aki Keresztelő Jánosra utalva Apollós missziói és liturgiai tevékenységét így jellemezte: „János, amikor keresztelt, megtérést követelt, de azt mondta a népnek, hogy abban higgyenek, aki utána jön, azaz Jézusban” (ApCsel 19,4). Úgy látszik, ez a jánosi tradíció nagyon fontos volt Apollós számára, mert ebből a „liturgiából” meríthette azokat a hitvalló szavakat, amelyek János hagyományából származhattak. Ez azonban olyan összefüggést is sejtethet velünk, hogy Pál apostolnak ezen szavai mögött az is rejlik, hogy a jeruzsálemi vagy antiókhiai központ emberei úgy nézhetek Apollósra, mint a Messiás második eljövételének apokaliptikus hirdetőjére.²⁷ Ehhez bizonyára hozzá tartozott az utolsó ítélet látomása, illetve ecsetelése is, ami ugyan összhangban van János apokaliptikus teológiájával, viszont adatok hiányában vajmi keveset tudhatunk erről a gyakorlatról Apollósnál. Lehet azonban, éppen a keresztség volt az a kapcsolódási pont, amely ezt az apokaliptikus síkot jelentette a számára, ezért teológiájában a keresztség nem pneumatikus esemény volt, hanem az utolsó apokaliptikus ítélet előli menekülés útját jelképezte, ahogyan ezt hirdette és követelte Keresztelő János is.²⁸ Talán erre hajlott Apollós is, aki ezeket a gondolatokat még Alexandriából hozhatta magával,

23 Vö. SCHMITHALS: Die Apostelgeschichte des Lukas, 172.

24 Ahogy más esetben szokásban volt a vándormissionáriust befogadni, itt is feltételezhetjük, hogy Priscilla és Akvilla az úton levő Apollósnak házukba fogadta (ApCsel 18,26). Ugyanis a görög προσλαμβάνειν-nak ilyen konnotációja is van. Vö. OSUSKÝ: Galéria postáv Novej zmluvy (Az újszövetségi személyek galériája), 736.

25 Az „Út” (ὁδός) megjelölés a legkorábbi jézusi életformára vonatkozhatott, aminek lényege Jézus tanítása volt. Ez még a „keresztyén” megjelölés előtt létezhetett, tehát a legkorábbi keresztyén öndefiníciónak számíthat. Vö. ApCsel 9,2; 19,9,23; 22,4; 24,14,22.

26 Úgy tűnik, hogy Apollós még olyan tradíció szerint hirdette Krisztust, amely – Keresztelő János igehirdetése értelmében – főleg Jézus életére és tanítására összpontosított, de még nem a szenvedésére és feltámadására. Vö. SCHMITHALS: Die Apostelgeschichte des Lukas, 172.

27 Sajnos az ApCsel-ben kevés erre vonatkozó adatot találunk, ezért meg kell elégednünk azzal a feltevéssel, hogy mivel Apollós János bűnbánatra hívó keresztségét hirdette, amely szorosan összefüggött János apokaliptikus ítéletlátomásával, ezért üzenetében Apollósnak is valahol erre a teológiai tényre kellett apelálnia.

28 Vö. pl. Mt 3,7–12.

ahol bizonyos körökben erősen popularizálták Sibylla jóslatait.²⁹ Éppen Efézusban történt, hogy ahogy Apollós belépett más misszionáriusok munkájába, hasonlóképpen távozása után mások léptek be az ő missziójába. Így történhetett, hogy például amikor elment Efézből, harmadik missziói útja során Pál apostol éppen ott fejezte be és „igazította ki” Apollós misszióját: az Apollós által megkeresztelt közösségnek egy csoportját Pál apostol még egyszer megkeresztelte,³⁰ és pedig az Úr Jézus nevére, aminek velejárója volt a megkereszteltnek lelki elragadtatása és mély enthuziasztikus élménye, „különböző nyelveken kezdtek beszélni és prófétálni” (ApCsel 19,5–6).³¹

Apollós efézusi működése és „továbbképzése” Priscilla és Akvilla által, még ha nem is volt teljes, mégis igen jó visszhangra talált néhány keresztyén közösségben. Ezt tapasztalva Apollós felbátorodott arra, hogy megtervezze további útját a görögországi Akhájába. Vitt magával levelet is, amelyet az efézusi testvérek (keresztyének) írtak, hogy az Akhájában élő vagy működő tanítványok bizalommal fogadják őt. Ez már nem volt egészen új munkamező, egy ideje folyt ott keresztyén misszió, amelyet valószínűleg az Antiókhából kiküldött tanítványok végeztek. Apollós tehát ehhez a misszióhoz csatlakozhatott, tanúi vagyunk itt annak, hogy helyenként egyesültek az egyes keresztyén missziói irány(zat)ok, vagy hogyan tudtak együttműködni megegyezés alapján. Kiderült, hogy Apollós munkatárs és jó segítség, főleg az antiókhiai tanítványok számára, akik ugyan mélyen hívő keresztyének voltak, de retorikában vagy apológiában valószínűleg különösebb képzettségük nem volt. Így tehát Apollós tökéletesen kifejthette retorikai és „midrási” képességeit, mert Lukács szerint „hevesen cáfolta a zsidókat, és nyilvánosság előtt bizonyította az Írások alapján, hogy Jézus a Krisztus/Messias” (ApCsel 18,28). Ahogyan kiderült, ez igen nagy segítséget jelentett a misszió eme részének, mert Apollós a tanítványok, valamint azok számára, akik munkásságuk során megtértek, jó támasza lehetett a disputákban és a hitben való erősítésben.

Folytatva görögországi missziói útját, eljutott Korinthusba is, tevékenysége ebben a nagyvárosban nem kis akadályokba ütközött. A keresztyén tanok itt már korábban elég gyorsan elterjedtek. Jártak ott jeruzsálemi és antiókhiai misszionáriusok, a probléma abból adódott, hogy a korinthusiak eléggé civakodó emberek voltak, valószínűleg nemcsak a lobbanékony görög mentalitásnak köszönhetően, hanem azért is, mert nagy társadalmi-szociális különbségek voltak köztük, amelyek az ottani keresztyének találkozásánál is zavart jelentettek, ahogy ez kiderült az úrvacsorai összejöveteleknél is (1Kor 11,18.27–34). A misszionáriusok munkássága sajnálatos módon olyan irányba csúszott el, hogy bizonyos körök alakultak ki személyük körül, akik velük jobban szimpatizáltak, így Apollós mellett is létrejött kedvelőinek csoportja, amelynek tagjai Apollós missziói tevékenységével és re-

29 Vö. RUMIA: Philo in Early Christian Literature, 120–121.

30 Itt egy rendkívüli esetről lehet szó, amikor az apostoli egyházban a keresztség valamilyen módon újonnan megismétlődött. BRUCE ezt a keresztséget rebaptismnak nevezi: Book of the Acts, 364.

31 Sajnos nem tudjuk pontosan, hogyan nézhetett ki ez a keresztség. Csak feltételezni lehet, hogy már nem vízzel történt, hanem csak kézrátétellel, aminek erős lelki elragadtatás volt a következménye, és karizmatikus megnyilvánulások (ApCsel 19,6). Így lehetne helyesen értelmezni Pál apostol vallomását is, hogy valójában senkit nem keresztelt meg, csak néhányat (1Kor 1,14–17).

torikai stílusával rokonszenveztek, illetve evangelizáló interpretációjától el voltak ragadtatva. Ez azonban ahhoz vezetett, hogy Korinthusban a keresztyének között civakodások, majd szakadások is történtek (1Kor 1,10), mivel más csoportok is keletkeztek, amelyek tagjai hol Kéfáshoz (Péterhez), hol Krisztushoz (pneumatikus entuziazmushoz) húztak (1Kor 1,12). Pál apostol kénytelen volt ezt a jelenséget a korinthusiaknál kifogásolni és szomorúsággal magyarázni, mennyire sajnálja, hogy Krisztus népének az egysége töredezik. Fanyar hangsúllyal kérdezi: „részekre van-e osztva Krisztus?” (1Kor 1,13). Később, amikor ez a versengés nagyobb méreteket öltött, Pál apostol kénytelen volt kritikával illetni Apollóst is, amikor korholta a korinthusiakat (1Kor 3,3–9,22): „*mindezeket testvéreim értetek alkalmaztam magamra és Apollósra... hogy senki se fuvalkodjék fel az egyik tanítóval dicsekedve a másik ellen*” (1Kor 4,6; 3,21–23).

Úgy tűnik, hogy az után, hogy ez a kellemetlen szituáció keletkezett, mintha Apollós maga is elkedvetlenedett volna és kerülte Pál apostolt, mert Korinthusba is akkor megy, amikor nincs ott az apostol, mert éppen Efézusba utazik (ApCsel 19,1). Nem tudjuk, hogyan békült ki Pál és Apollós, de úgy tűnik, hogy Pál valószínűleg engedett haragjából, megnyugodott, és ezzel a ténnyel belsőleg kiegyenlítődtött, mert talán belátta, hogy Apollós nem konkurense, hanem munkatársa,³² később maga úgy nyilatkozik, hogy az Úr szőlőjében dolgozó szolgálókat mégiscsak testvéreinek tekinti, és hogy Krisztusban együtt „*Isten munkatársai*” (1Kor 3,9). Sőt annak is eljött az ideje, hogy Pál és Apollós együtt is működött közös szolgálatban: ez valószínűleg Efézusban történt, amikor elrendezhették az egymás közti gyülekezeti vagy teológiai problémákat, amelyeket az említett korinthusi civakodás váltott ki. Pál újra bizalommal volt Apollós iránt, ezért úgy döntött, hogy Apollóst küldi el Korinthusba, ahogy erről így vall: „*ami pedig Apollós testvért illeti, nagyon kértem, hogy menjen el hozzátok a testvérekkel együtt, de semmiképpen sem akarta, hogy most elmenjen. De el fog menni, mihelyst alkalma lesz rá.*” (1Kor 16,12)

Ezek után a történések után, Pál missziói tevékenységének végén, még egyszer előfordul Apollós neve a Tituszhoz írt levélben (Tit 3,13), amikor Apollóst olyan munkatárs szerepében találjuk, akinek tovább kell mennie, mert Krétán Zénász törvénytudóval együtt működött, de csak Titusz kisegítőjeként. Itt Apollósnak hirtelen nyoma veszett. Az egyházi tradíció azonban mégis meg akart valamit tudni Apollós titokzatos eltűnéséről, így olyan hagyomány keletkezett, amelyben Apollós Pál apostol halála után püspök lett Szmirnában, illetve Cézáreában.³³ Luther volt az, aki felvetette, és utána más újszövetségesek is, hogy a Zsidókhoz írt levél, amely sok allegorikus magyarázatot tartalmaz, Apollós tollából származhatott,³⁴ azonban szembeötlő az is, hogy a levél stílusa igen messze áll az alexandriai philonizmustól,³⁵ ezért az Apollós szerzőségéről való állítást nem lehet autentikusan deklarálni.

32 SCHMITHALS: Die Apostelgeschichte des Lukas, 171.

33 Apollós püspökségéről még az hírlík – Hieronymus Titusz-kommentára alapján, ahonnan ez a tradíció származik –, hogy Apollós a krétai működése után visszatért Korinthusba, rendbe tette az ottani békétlen állapotokat, és végül ennek a gyülekezetnek püspöke lett. Ennek a hagyománynak azonban nincs történeti értéke, mint ahogy annak sem, hogy Apollós lett volna az, aki a Bölcsesség könyvét alkotta meg.

34 Vö. RÜNIA: Philo in Early Christian Literature, 74.

35 OSUSKÝ: Galéria postáv Novej zmluvy, 737.

4. Állapotok és gondok az apostoli misszióban

Naivitás lenne azt gondolni, hogy az apostoli egyház missziói gyakorlatában minden simán és problémák nélkül történt. Lukács evangélista sem akarja ezeket az állapotokat túlságosan idealizálni, de bizonyágtételével sejteti, hogy az apostoli misszionáriusok között néha komoly nézeteltérések is támadtak. Kérdezzük, hogy mi lehetett a feszültség oka az apostoli misszió gyakorlatában. Egyszerre több dologra is gyanakodhatunk:

1. El kell fogadnunk, hogy a keresztyén gyülekezetek alapítói és misszionáriusai között bizonyos rivalizálás uralkodott. Minden misszionárius, aki feladatot vállalt az idegen, olykor igen ellenséges környezetben, kemény személyiség volt, aki bizonyos tulajdonságokkal rendelkezett. Néha éppen a misszionáriusoknak ez a természeti oldala válthatott ki a munkatársak között szemléleti különbségeket, de különböző ambíciókat is, aminek következtében a misszióban összeférhetlenség is felütötte a fejét. Ez nem azt jelenti, hogy nem kerestek volna kiegyezést, és nem törekedtek volna közös szolgálatra, de bizonyos helyzetekben ezek a természeti tulajdonságok olyan erősen kerültek előtérbe, hogy igen megnehezíthették a missziói szolgálatot.

2. Az apostolok és a tevékenységük közötti rivalizálás további oka abban rejlett, hogy nem minden apostol, tanító vagy misszionárius tartozott egyazon teológiai iskolához, pl. az antiókhiaihoz, ezért előfordulhatott, hogy az ilyen misszionáriusok szolgálatában olyan teológiai hangsúlyok érvényesültek, amelyek itt-ott igen különböztek egymástól. Nem arról van szó, hogy itt kimondottan tévelygésről vagy téves teológiai hangsúlyokról folyt a vita, hanem olyan teológiai gondolkodás állhatott a háttérben, amely jellegzetes volt az egyik, ill. a másik teológiai iskola számára. Így tudhatjuk, hogy az alexandriai és az antiókhiai katechetikai iskolák között léteztek bizonyos különbségek, amelyek például a keresztyén kérügma értelmezésére és magyarázatára vonatkoztak. Ugyanis miközben az alexandriai iskola allegorikus magyarázatot érvényesített, az antiókhiai iskola a Szentírást tipologikusan magyarázta. Ha Apollós Alexandriából származott, bizonyára az allegorikus bibliamagyarázat neveltje volt, ez pedig ellenkezett az antiókhiai magyarázattal, amilyenek követője volt maga Pál apostol is. Így tehát a misszionáriusok egyetértésében vagy különbözőségében tükröződhetett teológiai felfogásuk is, amely jellemző volt származási, illetve tartozási helyükre. Ezért nem csoda, ha dialógusukban hirtelen feszültség támadt a keleti és nyugati teológiai gondolkodás miatt. Ilyen esetben az ilyen „eltérések” vagy akár „összeférhetlenségek” nem írhatók a misszionáriusok kontójára, hanem az egész apostoli kérügma és teológiai interpretáció rovására.

3. Kiderülhet, hogy az apostoli egyházban eluralkodó feszültségeket azok a teológiai hangsúlyok is eredeztethették, amelyek szorosan összefüggtek a hagyományokkal. Ezek a hangsúlyok Jézus személyének és az egyház szervezésének és működtetésének az értelmezéséből származhattak. Amint tudjuk, a korai jeruzsálemi gyülekezet kezdetben meg akarta őrizni az egyházban domináns helyzetét.³⁶ Olyan teológiát diktált, amely erősen judaista és nomisztikus volt, amelyben fontos

³⁶ Vö. ZIMMERMANN: Die urchristlichen Lehrer, 113.

szerepet játszott a mózesi törvény tradíciója, az ószövetségi rituális előírások és a pogányoktól való ódzkodás (xenofóbia). Az egyházat pedig Jeruzsálemben úgy értelmezték, mint a zsidó nép részét. Ebben az értelemben születik a jeruzsálemi zsinat verdiktje is, amely zsidó bázison akarja tartani az új hellenista gyülekezeteket és csak nehezen nyílik meg az új missziói realitásnak, amelyben Pál apostolnak és munkatársainak, köztük Apollósnak is mint erősen hellenizált zsidónak volt domináns szerepe. És így például, miközben mindkét irányzat erősen küzd a kereszténységen belüli judaizmus maradványaival, egyidejűleg egymással is küzdenek, a különböző személyi vagy más teológiai hangsúlyok miatt, amelyeket eredeti missziói központjukból vagy teológiai iskoláikból hoztak magukkal, ahogy már erre utaltunk. Mindez igen komplikálhatta az apostoli misszionáriusok missziói eredményét, és csak rajtuk múltott, hogyan sikerül kölcsönösen elfogadni egymást, kiegyenlítődni a misszió változataival és összhangba kerülni egymással az egyház áldására.

Befejezés

Az Apollósról kifejtett elemzésünk végén konstatálni lehet néhány fontos dolgot, amely közvetlenül érinti Apollóst, de mindazokat az állapotokat is, amelyek az apostoli egyház idejében a missziói szolgálatban uralkodtak.

A missziói munka programja és koncepciója irányítható volt bizonyos tendenciákkal (például prioritást élvezett az evangélium hirdetése a birodalom központi városaiban), de a valóságban az apostoli egyházban a misszió többé-kevésbé ad hoc történt, olyan feltételek mellett, amelyek egy bizonyos városban éppen adódtak, ezért ebben a „programban” olyan variációkat is felfedezünk, amelyek a kiválasztott lokalitások feltételeiből adódtak.³⁷ Így a misszió mindig rugalmas maradt, és aktuális formában kerülhetett tolmácsolásra.

Az apostoli misszióban való evangéliumközlést és interpretációt olyan missziói központ is befolyásolhatta, amely a misszionáriusokat egy-egy területre toborozta és kiküldte. Ezért bizonyos különbségek felismerhetőek például olyan misszionáriusoknál, akik Jeruzsálemből, Antiókiából vagy éppen Alexandriából indultak missziói (kör)útjukra.

A missziói üzenetben a teológiai szemléletek több fokozatát ismerhetjük fel. Alapkövetelményként fontos volt a hit és a felismerés, hogy Jézus Krisztus az Ószövetségben megprófétált, majd eljött Messiás, ő bocsátja meg a bűnöket, és kegyelemből üdvösséget ad. Ehhez a kérügmához azonban más tradicionális elemek is csatlakoztak, amilyenek például a zsidó keresztyéneknél lettek a zsidó szokások a hit általi üdvösségben, viszont a páli hellenisztikus gyülekezetek entuziasztikusan és pneumatikusan³⁸ hangolódtak, ahol az erős krisztológiai vallomás kerül előtérbe az Úr szenvedéséről és feltámasztásáról, illetve a hit, megtérés és megbocsátás

37 Vö. PERES: Az apostoli misszió variációi, 52–58.

38 Az apostoli misszióknak ezt a momentumát főleg Lukács hangsúlyozza céltudatosan, akit „a Szentlélek teológusának” tekinthetünk, ahogy ezt SCHMITHALS is vallja: Die Apostelgeschichte des Lukas, 172.

bázisára helyezkedtek (különös tekintettel az apokaliptikus történésekre) az alexandriai misszió gyülekezetei, amely misszióban éppen Apollós is tevékenykedett.

Ahogy látszik, az apostoli misszionáriusra vonatkozó követelmények nem tartalmazták okvetlenül az apostoli teológia minden oldalának az ismeretét, az evangélistának vagy misszionáriusnak nem kellett feltétlenül ismernie az egész keresztény teológiát vagy apologetikát; tevékenysége ideje alatt is tovább tanulhatott, és tökéletesíthette vagy precizíálhatta üzenetét.

A missziói munkában jól érvényesülhettek a misszionáriusok eredeti személyi tulajdonságai, amelyekkel ezek a személyek rendelkeztek, így például jól lehetett kihasználni Apollós retorikai és apológiai potenciálját, mint ahogy jól szolgálhattott a misszióban Pál nyelvismereti vagy személyi felkészültsége, például abban is, hogy nem nősült meg, hanem egész életét a vándormisszióknak és gyülekezet-szervezői munkának szentelte az újonnan alakuló egyházban. Sajnos, az apostoli egyház missziói tevékenységében fölismerhetők a rivalizálások és konfliktusok is.³⁹ Ahogy már erre utaltunk, ezek a „betegségek” az egyes misszionáriusok személyi vagy ambiciózus törekvéseiből származhattak, de adva voltak iskolájuknak vagy háttérüknek köszönhetően is, ahonnan származtak, és amely teológiájukat formátumozta. Emellett abból is származhattak bizonyos feszültségek, hogy – főleg ha több misszionárius működött egy helyen – a misszionáriusok körül szimpatizán-saik között akarattal ellenére csoportok vagy körök keletkeztek, akik tördelték a gyülekezetek egységét, valamint ezzel saját maguk rendkívüliségét is ki akarták domborítani, kedvenc misszionáriusuk hírnevének köszönhetően is.

Annak ellenére, hogy az apostolok missziói szolgálatában nézeteltérések is felmerültek, szép dolog látni, hogy keresték a megbékélés útját. Bizonyára tudatosították, hogy a feszültségek és szakadások leginkább a missziói munkának és létesülő gyülekezeteknek ártanak, ezért érthető a törekvésük, hogy az ilyen „populáris” apostolok (mint pl. Apollós és Pál) igyekeztek az evangélium értelmezésénél és a missziói munkában megtalálni a békesség útját, megbocsátani egymásnak, elfogadni egymást a meglévő adottságokkal, hogy együtt szolgálhassanak az evangélium terjesztésének érdekében.

Ahogy látható, az apostoli egyház missziói szolgálata nem volt egyszerű, és sok olyan komponense volt, amelyet harmonizálni vagy tolerálni kellett, annak érdekében, hogy szolgálatuk gyümölcse érjen, és az egyház előmenetele ne legyen fékezve.⁴⁰ Az apostolok és misszionáriusok nyitottságának, engedelmességének köszönhetően az Úr Jézus Krisztusban kínált üdvösség ismerete, a különböző emberi tényezők ellenére sikeresen terjedhetett át a különböző területeken és időközön, egészen napjainkig. És ebben a folyamatban igen fontos szerepet vállalt és töltött be Apollós, az alexandriai misszionárius is.

39 Vö. PAINTER: James and Peter: Models of Leadership and Mission, 178–180.

40 Vö. GABRIŠ: Misiá v Novej zmluve (Misszió az Újszövetségben), 154–168.

Felhasznált irodalom

- BARNARD, L. W.: St. Mark and Alexandria, in *Harvard Theological Review* 57 (1964), 145–150.
- BEATRICE, P. F.: Apollos of Alexandria and the Origins of Jewish-Christian Baptist Encratism, in *ANRW* II 26.2, 1995, 1232–1275.
- BRUCE, F. F.: *The Book of the Acts*, NICNT, Grand Rapids, Eerdmans, 1989.
- GÁBRIŠ, K.: Ježíš a misia (Jézus és a misszió), in *Theologia evangelica* 4 (1951), 129–168.
- GÁBRIŠ, K.: Misia v Novej zmluve (Misszió az Újszövetségben), in *Theologia evangelica* 3 (1950), 154–168.
- HAENCHEN, E.: *Die Apostelgeschichte*, KEK 13, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1977.
- HEILIGENTHAL, R.–DOBBELER, A. von: *Menschen um Jesus. Lebensbilder aus neutestamentlicher Zeit*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2001 (165–179).
- LOHMEYER, E.: *Galiläa und Jerusalem*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1936, 75–78.
- OSUSKÝ, S. Š.: *Galéria postáv Novej zmluvy* (Az újszövetségi személyek galériája), Liptovský Mikuláš, Transcius, 2010.
- PAINTER, J.: James and Peter: Models of Leadership and Mission, in Chilton, B.–Evans, C. (eds.): *The Missions of James, Peter and Paul. Tensions in Early Christianity*, SNT 115, Leiden–Boston, Brill, 2005, 143–209.
- PERES I.: Az apostoli misszió variációi, in *Studia Caroliensia* 2 (2001/1), 52–58.
- PERES I.: Zvestovanie evanjelia v rímskej ríši (Az evangélium hirdetése a római birodalomban), in *Testimonium fidei* 3 (2015/2), 7–22.
- RUNIA, D. T.: *Philo in Early Christian Literature*, CRINT III/1, Assen, Van Gorcum, 1993.
- SCHILLE, G.: *Die Apostelgeschichte des Lukas*, THK 5, Berlin, Evangelische Verlagsanstalt, 1983.
- SCHMITHALS, W.: *Die Apostelgeschichte des Lukas*, ZBK NT 3.2, Zürich, Theologischer Verlag, 1982.
- SCHWEIZER, E.: *Beiträge zur Theologie des Neuen Testaments*, Zürich–Stuttgart, Zwingli Verlag, 1970.
- SCHWEIZER, E.: Die Bekehrung des Apollos, Apg 18,24–26, in *Evangelische Theologie* 15 (1955), 247–254 = in Eduard SCHWEIZER, *Beiträge zur Theologie des Neuen Testaments*, Zürich–Stuttgart, Zwingli Verlag, 1970, 71–79.
- WOOD, H. G.: Apollos, in James Hastings (ed.), *Dictionary of the Bible*, 1924, 43–44.
- ZIMMERMANN, A. F.: *Die urchristlichen Lehrer. Studien zum Tradentenkreis der didaskaloi im frühen Urchristentum*, WUNT II/12, Tübingen, Mohr Siebeck, 1984.